

Sellars és Goodman a kognitivizmus ellen, avagy rövid próbalovaglás egy filozófiai vesszőparipán: kék és zöld

Bodor Péter

Bevezető megjegyzések

Az alábbi írásban két filozófiai gondolat kísérletet mutatok be. Érdekes módon mindkét gondolat kísérletben alapvető szerepet játszik a kék és a zöld szín. Ennél azonban számunkra sokkal fontosabb, hogy mindkettőt olyan filozófus ötlötte ki és "hajtotta végre", kinek munkássága lényegi szerepet játszott a kognitív pszichológia, s tágabb értelemben véve a kognitív tudomány intellektuális alapjainak kialakulásában. Újraolvasásuk talán hozzájárulhat ahhoz, hogy a kognitív pszichológia bizonyos törekvéseit, belátásait, vagy esetleges zsákutcáit, mindennek előtt a kognitivizmust – mely a nyelvtől és a másik embertől egyaránt radikálisan elválasztott ember mentális folyamatait kívánja tanulmányozni – értékelni tudjuk (Still and Costall, 1991). Egy ilyen próbálkozás persze az idő, a történet, a történelem visszafordításának tűnhet. Ám emlékezzünk Dewey-re (1896), aki tanári és elméletalkotói értelemben is a behaviorizmus előfutára volt, s aki azt megelőzően cáfolta annak egyik centrális dogmáját, jelesül az inger és a válasz behaviorizmusra jellemző radikális elkülönítésének értelmes mivoltát, mielőtt a tulajdonképpeni behaviorizmus kialakult volna.

Az első gondolat kísérlet egy rövid történeti fikció Wilfred Sellars *Empiricism and The Philosophy of Mind* című könyvéből, a nyakkendő-bolt történet (1967). A második gondolat kísérlet centrumában Nelson Goodman híres-neves leleménye, a 'zék' terminus áll, a *Fact, Fiction and Forecast*-ből, mely kifejezés tárgyak színének megnevezésére szolgál, jelesül olyan tárgyakéra, melyek a hagyományos értelemben zöldek egy t időpontig, azt követően pedig kékek (1954).

Könnyen előfordulhat, hogy a filozófia történetében további tanulságos példákat találkozhatnánk a kékre és a zöldre vonatkozóan, ám jelen tanulmány ezekkel nem foglalkozik. Minthogy azonban az úgynevezett kritikai érzékkel megáldott és akadémikus elismertségnek örvendő tudósok közt a filozófusoknak kell a legkevesebb

megszorítással számolniuk abban, hogy érveléseikhez milyen példákat vagy illusztrációkat választanak, felvethető, hogy a kék és a zöld filozófiai példaként való ismételt felbukkanása esetleg több, mint pusztán véletlenszerű egybeesés. Nyilvánvaló, hogy a zöld összetéveszthető a kékkel, és viszont, különösképp a közelebbről türkiznek nevezett szín egyes árnyalatai esetében.¹ Ugyanakkor a nem véletlenszerű egybeesés egyfajta metafizikai hozzáállást is implicál; jöhet, ez egy egyszerű, földhözragadt, mondhatnánk józan típusú "meta", s nem annak prófétikus válfaja. Végül is mi az a kékben és a zöldben, ami oly alkalmassá teszi őket arra, hogy filozófiai példaként váljanak, szemben például a feketével és a fehérrel? Értelmes kérdés ez egyáltalán? Bárhogyan is legyen, úgy tűnik van valami vonzó a kékben és a zöldben, vagy legalábbis egyeseknek úgy tűnik.

John viszontagságai az amerikai Galero-terv megvalósítását követően

Az első bemutatásra kerülő filozófiai fabulában Sellars² egy kicsiny nyakkendőboltba vezet bennünket, és egy történetet mesél el arról, hogy a nyakkendőboltos, akit Johnnak neveznek, milyen problémákkal találja magát szembe az elektromos áram bevezetését követően.

John egy átlagos, normális ember, egy közülünk, minden tekintetben, beleértve azt is, ami teremtője számára releváns: "A szín szavak használatát a szokásos módon megtanulta." (Sellars: 142) (Bár csak valamivel többet tudnánk erről a "szokásos mód"-ról - tehetjük hozzá mellesleg.) Sellars csupán egyetlen megszorítást vezet be John normalitásának vonatkozásában: "ezt megelőzően soha sem nézett még tárgyra olyan feltételek közt, melyek nem lettek volna sztandardak." (Sellars: 142) Amint azt látni fogjuk, ez az egyetlen megszorítás akkor válik majd operatívvá, amikor "feltalálják az elektromos megvilágítást." (Sellars: 143) Sellars szövegében nyíltan nem fogalmazódik meg, csupán implicálódik, hogy az

¹ Ezt a lehetőséget persze a pszichológusok is meglovagolták. Talán Serge Moscovici ún. kisebbség hatására vonatkozó kísérletei jelentik ennek legismertebb példáját.

² Wilfred Sellars munkásságát a magyar filozófusok mindmáig viszonylag kevésbé reflektálták. A kevés általam ismert üdítő kivétel közt található Nyíri Kristóf, s persze tanulmánya a múlt század hatvanas éveiből (1969).

elektromos világítás nem-sztandard feltételeket teremt a látáshoz. John, mindennapi ügyekben konzervatív lévén, környezetében utolsóként vezeteti be az áramot és szerelteti fel az elektromos világítást boltjában. Közösségének többi tagja, beleértve Jim-et is, "gyorsan alkalmazkodnak a megvilágítás ezen új eszközehez, és megbirkóznak az általa keltett problémákkal." (Sellars: 143) (Ezen "megbirkózás" részletei sajnos nem kerülnek részletezésre Sellars történetében, ily módon hallgatólagosan az olvasó képzelőerejének is munkába kell állnia. S ami engem illet, sajnálattal kell megvallanom, hogy saját képzeletem egyfajta ködbe vezetett: amennyiben a közösség tagjai ugyanazt az eljárást alkalmazzák amit John - lásd alább -, a történet közel kerül ahhoz, hogy körkörösé váljék. Körkörösé, ám nem tanulság nélkülivé.) Ezzel az előzmények és a körülmények készen állnak, és elérkezünk ahhoz a ponthoz, ahol a konfliktus, minden jó történet elengedhetetlen összetevője, bekövetkezik. Amikor Jim beugrik John boltjába, hogy egy nyakkendőt vegyen, az elbeszélő egyenes beszédre vált:

'Itt egy szép zöld,' mondja John.

'De ez *nem* zöld' mondja Jim, és kihívja John-t a bolt elé.

'Hát,' mondja John, 'odabent zöld volt, de most kék.'

'Nem,' mondja Jim, 'tudod, hogy a nyakkendők nem változtatják meg a színüket pusztán annak eredményeként, hogy egyik helyről a másikra visszük őket.'

'De talán az elektromos áram változtatja meg a színüket, és a nappali megvilágításban megint visszaváltoznak?'

'Ez meglehetősen különös változás lenne, nemde bár?' mondja Jim.

'Azt hiszem,' mondja John megzavarodva. 'De láttuk, hogy *odabent* zöld volt.'

'Nem, nem láttuk, hogy odabent zöld volt, mert nem volt zöld, és az ember azt nem látja, ami nincs úgy!'

'Hát, ez elég kínos,' mondja John. '*Egyáltalán nem tudom mit mondjak.*' (Sellars: 143)

Valamivel később, arra kérdésre, hogy 'mit lát?', John egyszerűen azt feleli: "'Úgy látom, *mintha* a nyakkendő zöld lenne'" (Sellars: 143) És a későbbiekben hasonló alkalmakkor egyszerűen azt mondja: "'Ez a nyakkendő zöldnek *látszik*'" (Sellars: 144), ezzel tanúsítva azt, hogy elsajátította a "látszik-beszéd"-et.

A modernizáció saját látására vonatkozó hatásával ily drámai módon konfrontálódva John kialakított egy új hozzáállást a bizonyossághoz, egy új elgondolást - *A bizonyosságról*. John viszontagságai megmutatták, hogy "amikor valaki azt mondja, hogy egy bizonyos élmény annak *látása, hogy* valaminek az esete fennáll, akkor többet tesz, mint pusztán leírja az élményt. Ekkor ... egy állítást tesz vagy igényt támaszt (claim), és ... hitelesíti (endorse) a vonatkozó igényt." (Sellars: 144) Ebben a vonatkozásban a jelöletlen eset az "X zöld" - mely megnyilatkozásban, közelebbről állításban, nem kerül felszínre, nem tematizálódik a kijelentés elsődleges forrása, a "látás". A látszik-beszéd következésképp, szemben azzal, amit az érzetadat elmélet hívei vallanak, nem elsődleges, s valójában akkor játszik szerepet, mikor a hitelesítés problémája előtérbe kerül.

A továbbiakban Sellars a bizonytalanság következő szintjeit említi explicit módon: "Látom, hogy x zöld"; "X zöldnek látszik"; "Csupán úgy látszik, hogy x zöld" (Sellars: 145). Amennyiben az "elkötelezettség szintjei" kifejezés adekvát módon adja vissza Sellars belátását, akkor megemlíthetjük, hogy ehhez hasonló megfogalmazásokat találhatunk néhány pragmatikailag orientált nyelvész munkáiban a "hedges" terminus gyűjtőszava alatt, továbbá néhány Austin (1962) és Searle (1969) által írt szövegben.

A nyakkendő bolt történet kontextusát Sellarsnak az a lélekfilozófiai fejtegetése jelenti, ahol Sellars az általában vett *adottal* (Sellars: 127), és különösképp annak empirista változatával, az érzetadat elmélettel száll vitába. A történetet azon állítása felé vezető úton meséli, mely szerint a "látszik-beszéd" a "látom-beszéd"-hez képest másodlagos, és logikailag függ tőle (Sellars: 146-149). Sellars, amint az nála szokásos, nem kívánja azt állítani, hogy teljességgel megalapozatlanok azok a nézetek melyekkel konfrontálódik. Helyette, a "látszik-beszéd" funkciójának alternatív értelmezését kínálja John, Jim, az elektromosság és a kék nyakkendő történetével. Vagy lehet, hogy a nyakkendő mégis zöld volt?

Egy mesterséges filozófiai akadály a tudományos minerológia útjában

A zöld és a kék második filozófiai kihasználásaként a Goodman által kiötlött zék predikátumot mutatom be. Goodman példája eredeti megfogalmazásában Sellarsénál sokkal

kevésbé dramatizált, de tanulsága és következményei nem kevésbé alapvetőek.

Széles körben elfogadott, hogy az empirikus tudományoknak, mások mellett beleértve a mineralológát is, alkalmazniuk kell az induktív következtetést. A mineralológus e tekintetben ily módon végzi munkáját:

Tételezzük fel, hogy minden egy bizonyos t időpontot megelőzően vizsgált smaragd zöld. t időpontban tehát megfigyeléseink támogatják azt a hipotézist, hogy minden smaragd zöld; és ez egybevág az igazolásról (confirmation) adott definíciókkal. Tényállításaink (evidence statements) azt állítják, hogy a smaragd zöld, b smaragd zöld, és így tovább; mindegyik igazolja azt az általános hipotézist, miszerint minden smaragd zöld. (Goodman: 74)

Ezen a ponton azonban feltűnik egy veszélyes gondolat. Mi van akkor, ha minden smaragd "zék"? Ahol a "zék" egy olyan predikátum, mely "a t időpont előtt megvizsgált dologra csak akkor alkalmazható, amennyiben az zöld, más dolgokra csak akkor, amennyiben kék." (Goodman: 74) Ennek meglehetősen zavaró következményei lennének, mivel

t időpontban minden egyes az adott smaragd zöld mivoltára vonatkozó tényállítással párhuzamosan lenne egy tényállítás, hogy a smaragd zék. És azok az állítások, hogy a smaragd zék, b smaragd zék, és így tovább, mind megerősítenék az általános hipotézist, hogy minden smaragd zék. Így, definíciónk szerint, az azonos megfigyeléseket leíró tényállítások egyaránt megerősítik azt a predikciót, hogy minden ezután megvizsgált smaragd zöld, mint azt a predikciót, hogy minden ezután megvizsgált smaragd zék. (Goodman: 74-75)

Mindez legalábbis azt jelenti, hogy az empirikus ismeretszerzés lényegi támaszának tartott induktív következtetéssel gondok vannak. Természetesen nagyon különbözik egymástól a zék terminus bevezetésének célja és kontextusa a nyakkendő bolt fabulájának mondanivalójától. A zék Goodman azon érvét példázza, mely szerint egy induktív következtetés érvényessége nem csak attól függ, hogy az mit tartalmaz "odabent", azaz nem csupán a hipotézis természetén (törvény-jellegű állítást kell tartalmazniuk), és a hipotézist megerősítő tényállításokon múlik, "hanem azon is, hogy miként szerveződik"; ... az általunk kiemelt szerveződésre a nyelvhasználat gyakorol hatást, és nem tulajdonítjuk semmiféle, az emberi kogníció

természetében rejlő elkerülhetetlen vagy megváltoztathatatlan dolognak." (Goodman: 96)

Érdekes, és ugyanakkor szimptomatikus, hogy Goodman elemzését később, a kognitív pszichológia filozófiai megalapozásán fáradozó szerzők úgy értelmezték, mint a veleszületett ideák melletti érvet (Chomsky és Fodor 1980). A veleszületett persze nem más, mint az *adott* racionalista változata. Ez az értelmezés nyilvánvalóan ellentmondásban áll Goodman eredeti szándékával, és mondandójával. Amint azt Putnam (1990) megállapította:

Mit mutatott meg Goodman? ... Jerry Fodor szerint azt, hogy az indukcióhoz veleszületett rendező hipotézisekre van szükség. De *nem* ez az, amit megmutatott; valójában ez még csak nem is igaz. Vannak olyan modelljei az indukciónak, melyekben nem előfeltételezik a hipotézisek vagy predikátumok veleszületett elrendezését; Goodman modellje éppen ilyen. (Putnam: 304)

Befejező megjegyzések

Könnyen előfordulhat, hogy a diszkurzus néhány területén, példának okáért az ismeretelméleti és pszichológiai *adott* elleni fellépésükben szövetséges egymással a "realista" Sellars és az "irrealista" Goodman.

Befejezésként szeretném kiemelni azt a tényt, hogy Goodman zék-je szoros rokonságban áll néhány olyan lehetőséggel, melyet John és Jim a nyakkendő bolt történetben felvetett, és azonnal el is vetett. Az egyetlen különbség, hogy Goodman számára az idő változtatja a zöldet kékké, míg Sellars-nál ugyan ezt a munkát a téri elhelyezkedés vagy az elektromosság végzi el, változtatja a kéket zölddé.

Hivatkozások:

Austin, J. L. (1962): *How to Do Things with Words*.

Chomsky, N. and Fodor, J.: Statement of the Paradox. In: Piatelli-Palmarini, M.: *Language and Learning*, 1980, 259-261.

Dewey, James (1896/1948) The reflex arch concepts in psychology. In: Dennis, Wayne (ed.) *Readings in the History of Psychology*, New York: Appleton-Century-CrDeofts. pp. 355-366.

Goodman, N. (1954): *Fact, Fiction and Forecast*, University of London: Athlone Press.

Nyíri K. (1969): Kant és a XX. század materializmusa. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1005-1011.

Putnam, H. (1990): Nelson Goodman's *Fact, Fiction and Forecast*. In: *Realism with a Human Face*, 1990, 303-308.

Searle, J. (1969): *Speech Acts*, 1969.

Sellars, W. (1967): Empiricism and the Philosophy of Mind. In: *Science, Perception and Reality*, 127-196.

Still, Arthur and Costall, Alan (1991) (Eds.): *Against Cognitivism: Alternative Foundations for Cognitive Psychology*, New York: Harvester Wheatsheaf.